

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozijum Duhovna kultura Ilira : [Herceg-Novi, 4-6. novembra 1982]: Symposium Culture Spirituelle des Illyriens

Benac, Alojz (urednik)

1984.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/820>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

Knjiga LXVII

CENTAR ZA BALKANOLOŠKA ISPITIVANJA

Knjiga 11

SIMPOZIJUM

DUHOVNA KULTURA ILIRA

[Herceg-Novi, 4—6. novembra 1982]

Redakcioni odbor:

ALOJZ BENAC, BORIVOJ ČOVIĆ I EDINA ALIREJSOVIĆ

Urednik

ALOJZ BENAC,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

Tehnički urednik

ENES EKIĆ

Sarajevo

1984

IZVOD IZ DISKUSIJE*

Aleksandar Stipčević se najprije osvrnuo na termin »zapadnobalkanski geometrijski stil«. Smatra da nije potpuno objašnjeno zbog čega je to posebni stil i po čemu se on jasno razlikuje od drugih geometrijskih stilova u okolnim zemljama. Postavlja i dilemu zbog čega B. Čović govori uglavnom o pojavama u tzv. centralnoilirskom području, dok S. Gabrovec spominje i ilirsku kulturu na teritoriji Slovenije. Šta je sa kulturom praistorijskih Japoda i slično?

Alojz Benac je upozorio da je geometrijski način ukrašavanja veoma raširen u bronzanom, pa i u željeznom dobu na Balkanu i u Podunavlju. Prema tome, zapadni Balkan se uključio u jedan vrlo širok kompleks umjetničkog ukrašavanja u navedenim periodima. Pa ipak, ovdje taj stil ima i neke svoje posebne karakteristike; zbog toga bi, možda, adekvatan naziv mogao da glasi »zapadno-balkanski tip geometrijskog stila«.

Blagoje Govedarica smatra da prilikom razmatranja eventualnog kulta lobanje na ilirskom prostoru treba uzeti u obzir i nalaze u odgovarajućim naseljima. U vezi s tim naveo je sljedeće nalaze: dva fragmenta ljudske lobanje u sloju kasnog bronzanog doba na gradini Ilijak (glasinačko područje) i tri lobanje iz sloja srednjeg bronzanog doba sa gradine u Varvari kod Prozora. Pri ovom se mora povesti računa i o raznim ukopima u kamenim nasipima pojedinih gradina (grob ilirskog ratnika na gradini Čungar kod Cazina i sl.).

Kemal Ljuci je naveo nekoliko podataka o konstrukciji tumula u oblasti Metohije i Kosova. Iz navedenih primjera se vidi da postoje i neke razlike između te dvije oblasti, pa bi buduća istraživanja trebalo usmjeriti na to da se bolje dokumentuju i razjasne ove razlike.

Borivoj Čović je podvukao činjenicu da je odnos prema pokojnicima pretrpio bitnu promjenu još u eneolitskom dobu i od tog vremena kult mrtvih teče u određenom kontinuitetu. Nastaje jedno novo razdoblje duhovne kulture na širem balkansko-panonskom prostoru. Sahranjivanje pod tumulima postaje dominantno u ranom bronzanom dobu i na širem ilirskom prostoru. U srednjem bronzanom dobu ovaj način sahranjivanja se povlači u Lici, centralnoj Bosni i dijelu Dalmacije, ali početkom starijeg željeznog doba sahranjivanje pod tumulima ostaje dominantna pojava od Glasinca, preko Crne Gore, do Albanije i Epira. U tom smislu ovaj ritus je i jedan od izraza etnografske situacije.

---

* Ovaj izvod su priredili Alojz Benac i Blagoje Govedarica na osnovu diskusije snimljene na magnetofonskoj traci.

Stane Gabrovec: U centralnoj Sloveniji određene komponente materijalne kulture iz kasnije praistorije imaju najbliže paralele na prostoru Glasinac — dolina rijeke Mati u Albaniji. Te komponente pružaju mogućnost približavanja ilirskom kulturnom kompleksu.

Alojz Benac: Tumul može imati i neku drugu namjenu, a ne samo onu u kultu mrtvih. Ponekad je to vjerovatno poseban tip kultnog objekta, namijenjen libacijama, žrtvama i sličnim kulturnim radnjama. U tom smislu spomenuo je zemljane tumule na Kupreškom polju i tzv. limitne tumule na gradinskim lokalitetima (npr. Mandina gradina na Duvanjskom polju).

Mate Sučić: Biritualnost je u starijem željeznom dobu bila raširena na jednom širokom mediteranskom prostoru i zato se ne može uzeti kao neko izrazitije etničko obilježje. Tako su Etrušćani prešli sa incineracije na inhumaciju bez ikakve vidljive etničke promjene. Slično se može reći i za Japode. Kod prelaza na incineraciju bi, možda, trebalo računati sa socijalnim odvajanjem plemenskog aristokratskog sloja, a u rimsko doba je to uglavnom jedno političko pitanje. I u antičkom dobu je dosta nesigurno etničko opredjeljivanje na osnovu ritusa sahranjivanja, iako se ovdje koristi i grob i spomenik na njemu (šta su to npr., Orijentalci?) — Moguće je da je u nekim ilirskim krajevima postojao neki kompleksniji tip grobne konstrukcije. Kao primjer bi mogla poslužiti jedna kružna konstrukcija na Veloj glavi sa otoka Hvara, od koje je ostao suhozidni prsten i sanduk od kamena. Naravno, ostaje otvoreno pitanje da li se ovdje radi o edikuli sa svodom ili o tumulu sa visokim prstenom.

Julijan Medini je, prije svega, podržao tezu prof. Garašanina da je u budućem radu nužno vršiti tzv. mikrorejonska istraživanja kako bi se bolje uočile i neke lokalne karakteristike. Tako je, npr., određen tip cipusa na liburnskom ili južnodalmatinskom području vezan za odgovarajuće »etničke« grupe, a stele iz okoline Sinja su sigurno vezane za jednu dužu autohtonu tradiciju. — Posebno se osvrnuo na predstave »tugujućeg Atisa« na kvadratnim cipusima. Smatra da se ove predstave ne mogu tumačiti kao likovi autohtonog Silvana (u Saloni su te spomenike dizali dekurioni, a oni su sigurno znali što ove predstave znače). Posebno mjesto zauzima jedan spomenik iz municipija S, na kojem je sa jedne strane predstavljen tugujući Atis (smrt!), a na drugoj jedna itifalična figura (rađanje!).

Nenad Cambi se zadržao na nekim pitanjima vezanim za kamene japodske urne. Smatra da su mnoge japodske urne reutilizirane, što je dovelo i do njihove pogrešne datacije u rimsko doba. Ponekad čak urna i njen poklopac ne pripadaju istom dobu pa i to treba uzimati u obzir. Posebno su zanimljive dvije stele iz ovog kruga na kojima se spajaju neki autohtoni elementi (rozete, valute i sl.) i oni koji pripadaju klasičnom idejnom krugu (neke eshatološke predstave).

Milutin Garašanin potpuno podržava izdvajanje jednog posebnog perioda na ovom prostoru koji bismo mogli označiti terminom »protoantika«. To je vrijeme jačanja plemenske aristokratije, u kojem se susreću elementi praistorijske i antičke duhovne kulture, u kojem, zapravo, jače dolaze do izražaja elementi antičke kulture. — Kada je riječ o problemu kulta herosa, treba voditi računa i o tome da predstava konja može da označava i lik psihopompa.

Julijan Medini se slaže sa tezom da je na Livanjskom polju postojala posebna radionica nadgrobnih spomenika. Pri tome ukazuje i na činjenicu da neki karakteristični rustikalni elementi ove škole dolaze i na votivnim spomenicima.

Duje Rendić-Miočević smatra da kod proučavanja japodskih urni i njihovih poklopaca nije teško odrediti šta je ranije a šta kasnije. Pri tome nam pomažu i natpisi, kao i predstave oružja i drugih predmeta. — Reljefi i druge predstave potekle iz livanjskih radionica javljaju se podjednako i na nadgrobnim i na votivnim spomenicima. One nose pečat ovog radioničkog centra i lako se razlikuju od radova iz drugih radionica (npr. one sa Glamočkog polja).

Jovan Glišić je primijetio da smo se na simpozijumu prije 18 godina oslobodili panilirskih teza, a na ovom skupu se opet tretiraju problemi sa mnogo šireg prostora nego što je on tada ograničen. — Na južnom dijelu ilirskih teritorija on razlikuje dvije oblasti — jednu u Metohiji (Romaja-Prčevo-Karagač-Pečka banja) i druga u Kosovskoj potolini. U Pečkoj banji je otkriven i jedan bogat grob nekog ilirskog kneževskog para. Uz jedan ukop je bilo mnogo nakita, a uz drugi mnogo oružja, ali bez nakita. I ovdje se, dakle, jasno vide razlike uslovljene polom pokojnika. — On ujedno izražava određenu rezervu prema kultu heroiziranog pokojnika, jer se kod tzv. kneževskih grobova radi o posebnoj socijalnoj kategoriji. Za podizanje ratničke humke u Romaji bilo je potrebno 700—1000 petotonskih kamiona materijala. To su džinovski radovi, za koje je bila potrebna prisila; pokojnik je, dakle, imao značajnu političku vlast. Naglašava, isto tako, da je kult zmiје dosta rijetko dokumentovan na centralnom ilirskom području, a mnogo više na istočnoj periferiji ovog područja. U Trebeništu je, npr., vezan za grčki import. Da li je to, onda, ilirski totem?

Aleksandar Stipčević: Sasvim je jasno da neko nije mogao biti štovan kao heroj (heros) ako nije u životu nešto značajno napravio. Naprotiv, morao je biti baš ono o čemu govori J. Glišić. Što se tiče kulta zmiје, taj kult ne počinje onda kada se sama zmiја počinje i prikazivati. Silvan je, npr., bio nepoznat prije predstava na spomenicima iz rimskog vremena, pa ipak niko ne sumnja da je to bilo ilirsko božanstvo. Uostalom, opće je prihvaćeno u novijoj literaturi da je kult zmiје bio važan element ilirske duhovne kulture.

***

Milutin Garašanin je otvorio generalnu diskusiju konstatacijom da su prethodni simpozijumu o ilirskoj problematici imali pretežno sintetički karakter, dok je ovaj uključio nešto više analizu. U proteklim godinama se dosta intenzivno radilo, došlo se do mnogo novih podataka, neki raniji stavovi su podvrgnuti reviziji i sve to je trebalo uključiti u analizu pojedinih aspekata duhovne kulture. Sada prilazimo sve komplikovanijim problemima, a neki od njih su na ovom simpozijumu tek naznačeni (tumul nije izričito ilirski ali je i ilirski, kremacija nije ilirska tvorevina ali je i ilirska, cipus nije autohtoni oblik ali je prema tom obliku postojala naklonost itd.). Sada su potrebne detaljnije analize materijala iz pojedinih oblasti, zapravo mikroregionalna istraživanja. Ovdje smo pokušali prikazati dokle smo došli u proučavanju aspekata duhovne kulture. Ostaje nam da na osnovu toga sagledamo koje su praznine ostale i u kojim pravcima treba usmjeriti dalji rad. A da li je moguće koordinirati taj rad u budućnosti? I to je otvoreno pitanje.

Borivoj Čović: Treba uzeti u obzir da je naš prvi simpozijum 1964. godine bio daleko određeniji, jer se radilo o problemu razgraničenja ilirskih teritorija. Tada je bilo potrebno da odredimo i svoj stav prema raznim panilirskim tezama koje su se tako uporno održavale. Na ovom simpozijumu je obuhvaćena nešto šira teritorija (možemo reći provincija Ilirik), obuhvaćene su, dakle, i grupe koje su bile srodne ili bliske Ilirima iz centralnih područja. Ovdje smo, zapravo, tretirali pojave na teritoriji zapadnog, odnosno sjeverozapadnog Balkana, kako bi se mogao sagledati širi okvir u razvoju duhovne kulture Ilira. — Sada je još više došla do izražaja teza da pojedinim grupama plemena, kao što su Autarijati, Delmati, Liburni, Japodi ili Histri, više odgovara naziv narod nego pleme, iako ni to nije sasvim adekvatan termin. U idućim godinama bi trebalo još temeljitije ispitati šta je karakteristično za pojedine od tih — uslovno rečeno — naroda u oblasti duhovne kulture (u posljednjem mileniju stare ere). Tek nakon toga, u doglednoj budućnosti bi se mogao organizovati širi skup na kojem bi se u sintetskom obliku pokušalo preciznije odrediti šta je od svega toga zajedničko a šta pripada pojedinoj skupini ili narodu.

Julijan Medini misli da bi, pored predloženih mikroregionalnih istraživanja, trebalo prići i dubljem ispitivanju određenih pitanja istraživanja ili tema iz oblasti duhovne kulture u antičko doba. Mogli bi se organizovati i problemski sastanci posvećeni nekim užim područjima i užim problemima. O problemu ilirskog Silvana (genezi, značenju, teogoniji, kozmogoniji i sl.) mogao bi se, npr.,

organizovati čitav simpozij. A ima dosta sličnih tema. Ako je cilj ovog simpozijuma bio da utvrdi osnovne intencije u razvoju duhovne kulture Ilira, onda to nije do kraja postignuto kada je riječ o antičkom dobu. U proučavanju njihove religije treba, među ostalim, mijenjati i dosada korišćenu metodologiju, a potrebni su i novi, kvalifikovani kadrovi.

Marin Zaninović naglašava da je dosada ispitano veoma malo ilirskih naselja u totalitetu a da su i podaci iz naselja potrebni za proučavanje duhovne kulture. Ovo naročito dolazi u obzir kada se radi o određivanju kontinuiteta u pojedinim aspektima te kulture. Na otoku Hvaru su nekada tumuli podignuti ispod pećina, pa se postavlja pitanje da li oni ovdje možda imaju apotropejski karakter. I mnogo takvih pitanja stoji pred nama. Pokazalo se, dalje, da je keltski faktor na ovom terenu bio manje važan nego što se ranije smatralo.

Mate Suić ocjenjuje da se na ovom simpozijumu došlo do mnogo novih saznanja, ali da sigurno nije postignuto onoliko koliko bismo to željeli. To se odnosi više na antičko doba nego na praistorijske periode. Ima mnogo razloga zbog kojih izučavanje problema antičkog doba donekle zaostaje i u redovnom radu Centra; među ostalim, nije bilo dovoljno ni upornosti. Saglašava se sa mišljenjem da bi ubuduće trebalo posvetiti više brige izučavanju odabranih užih tema, a šira uopštavanja bi došla kasnije. Na ovom simpozijumu smo stavili u prvi plan praćenje kontinuiteta autohtonih elemenata i, koristeći se raznim metodama, došli do nekih novih rezultata. Naglasio je da dvočlana imena (odajući priznanje referatu R. Katičića) interesuju i istoričare, jer pojava tih imena označava jače raslojavanje kod plemenskih zajednica. Ta imena se javljaju i u Mesapiji, i to još ranije nego ovdje. U proučavanju kulta Silvana se također mogu pratiti neka društvena kretanja. Silvan je, u neku ruku, postao prvo božanstvo kod Ilira, a njemu će, svakako, odgovarati određeni rang princepsa u društvu. Bilo bi od interesa proučiti bliže kako se Silvan od izrazitog božanstva šuma i stočarstva pretvorio i u svoju suprotnost — u božanstvo ratarstva (zaštitnika žitnih polja). I to je samo jedan primjer višeznačnog interesa za jednu užu problematiku.

Duje Rendić-Miočević je predložio da se na kraju rada ne donose nikakvi konkretni zaključci koji bi obavezivali učesnike simpozijuma. Bilo bi dovoljno da se napravi jedan osvrt na osnovne tonove i na postavljene probleme. Tačno je da je ovaj skup mogao biti i bolje organizovan (ogromna je problematika tretirana u dva dana), ali su ipak izišle na vidjelo mnoge nove stvari, a neki problemi su tretirani na novi način. Zbog toga ovaj simpozijum po znanstvenim rezultatima ne zaostaje za onim prethodnim. Važno je naglasiti da je na ovom skupu uspostavljena određena relacija između praistorije i antike, nije bilo nikakve izrazite cezure, naprotiv, došlo je do približavanja i dopunjavanja, pa i do korištenja slične metodologije. To je značajan rezultat ovog simpozijuma i on ukazuje na dalje pravce razvoja iliologije. Na ovom skupu je došlo i do mijenjanja nekih ranijih mišljenja i do novih interpretacija, što sigurno predstavlja samo napredak u našoj nauci. U okviru Centra se predviđa izrada niza publikacija o nekim specifičnim problemima antičkog doba u našim zemljama. Zbog toga, a i inače, bilo bi korisno da se u budućnosti organizuju sastanci posvećeni užoj naučnoj tematici. Ovo tim više što se naša antika razlikuje od klasične antike i što ima neke svoje specifičnosti (zahvaljujući i autohtonim, ilirskim kulturnim elementima).

Blagoje Govedarica je naglasio da je ovo završetak jedne izvanredne i kod nas jedinstvene serije od pet simpozijuma, koje je u proteklih dvadesetak godina organizovao Centar za balkanološka ispitivanja na temu kulturnog razvoja Ilira. Razumljivo je što duhovna kultura dolazi na kraju, jer ona i treba da dođe kao rezultat cjelokupnog istraživanja materijalne kulture. Međutim, čini se da su se arheolozi i na ovom skupu više držali materijalne baze i tipologije objekata duhovne kulture nego što su se upuštali u razmatranje prirode i svrhe pojedinih duhovnih manifestacija. To je svakako neophodno, ali pored toga ova materija zahtijeva i jedan širi i kompleksniji pristup — sa aspekta filozofije, sociologije, estetike itd. To bi možda bila jedna od primjedaba u pogledu pristupa ovoj problematici. No, u svim tim razmatranjima treba uzeti u obzir da je na

ovom mjestu prvi put organizovano i sistematski prodiskutovan kompleks pitanja ilirske duhovne kulture. Otvorena su mnoga značajna pitanja koja daju smjernice za dalji rad na proučavanju ovog vida ilirske kulture i u tome je jedan od značajnijih rezultata ovog simpozijuma.

Radoslav Katičić: Za razliku od ranijih simpozijuma, ovaj put se više govori o antici, pa se identifikacija i vrednovanje određenih pojava vežu prema nekim antičkim mjerilima. S tim u vezi postavlja se i pitanje da li, baveći se problemima ilirske kulture, pokušavamo da stvorimo neku svoju antiku, koja bi stajala nasuprot grčkoj i italskoj antici, ili ćemo polaziti od jedinstvene antike i u tom sklopu posmatrati ilirski kompleks sa svim svojim osobenostima i vrijednostima. Treba konstatovati da je ovaj simpozijum na neki način objedinio praistorijske i antičke studije u jednu cjelinu u koju je uvrstio i tematsko pitanje kulturnih vrijednosti u praistorijskom dobu. U razmatranju pitanja ilirske umjetnosti naglašava potrebu sagledavanja te umjetnosti u njenom vremenu, a ne u današnjem smislu vrednovanja vrhunskih individualnih ostvarenja. Što se tiče tragova junačke tradicije na prostoru od Istre do Epira, ne tvrdi da su oni bili ravnomjerno zastupljeni na čitavom tom prostoru. Na području situlske umjetnosti ti tragovi su jači, dok prema jugoistoku slabe.

